

Шibaєва Н. В., Ткаченко С.Є., Бабан Т.О.

ІНСТИТУЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті проведений аналіз основних елементів інституційного середовища та їх теоретичне висвітлення в економічних дослідженнях закордонних та вітчизняних фахівців. Представлено авторське бачення основних економічних категорій, які застосовуються у процесі інституційного аналізу, а також визначені важливі характеристики національного інституційного середовища. Отримані теоретичні результати, використані для аналізу механізмів забезпечення функціонування однієї з базисних інституцій ринкової економіки – права власності на землю.

Ключові слова: інституційне середовище, регуляторна політика, аграрний сектор, приватна власність на землю.

Постановка проблеми. Роль ринкового механізму координації економічної діяльності полягає в ефективному розподілі ресурсів, який забезпечується дієвістю ринкових інституцій, що специфікують права власності та забезпечують конкуренцію й відповідно є складовою умов рівноважного економічного зростання. Разом з тим, зв'язок між економічним зростанням та якістю інститутів є двостороннім: стійке рівноважне економічне зростання полегшує удосконалення інститутів. Вдосконалення інститутів як складової інституційного середовища може відбуватися як еволюційним, так і революційним шляхом. Обрана стратегія реформування визначає особливості створюваного інституційного середовища, яке впливає на поведінку суб'єктів та перспективи розвитку соціально-економічної системи. Інституційне середовище створює технології й алгоритми поведінки, які суб'єкти використовують для самоідентифікації, колективної організації, за певних умов створення нових інститутів. Дослідження інституційного середовища сприяють виявленню залежностей між обраним вектором регуляторної політики держави, її ефективністю та інституційними змінами, що відбуваються у суспільстві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Інституційна складова функціонування соціальних систем є об'єктом політологічних, соціологічних,

економічних досліджень. В економічній науці процеси та явища аналізувались з урахуванням дії інституційних чинників спочатку представниками безпосередньо інституційного напрямку, але згодом і послідовники академічного мейнстріму також почали поділяти думку, що інституційні структури є найбільш глибоким джерелом довгострокового економічного зростання та, відповідно, економічного розвитку.

Питання, пов'язані з аналізом інституційного середовища та його складових, висвітлені у працях Д. Норта, О. Вільямсона, В. Полтеровича, В. Тарасевича, С. Архієреєва, О. Яременка, А. Гриценка. Дослідженню аграрного сектора з урахуванням його інституційних засад присвячені роботи В.Онегіної, В.Мамчура, О.Шпикуляка та ін.

Автори переважної більшості досліджень підкреслюють роль держави та державних інститутів у створенні інституційного середовища. Набагато менше досліджений зворотній зв'язок між інституційним середовищем та тією політикою, що здійснює держава, тим, яким чином держава у межах існуючого інституційного середовища встановлює правила взаємодії та алокації ресурсів.

Формулювання цілей статті. Метою даної статті є аналіз інституційного середовища, спрямований на виявлення та систематизацію тих його складових, що впливають на процес формування та реалізації регуляторної політики в аграрній сфері.

Опис основного матеріалу дослідження. Фактором створення соціально-економічного середовища, що сприяє зростанню продуктивності, є підвищення якості процесів регулювання на інституційному рівні. В свою чергу, еволюція механізму регуляторної політики, як форми державного регулювання економіки, відбувається не тільки під впливом функціональних факторів, а й завдяки економічним, соціальним, політичним інститутам, які діють у тій чи іншій країні в конкретний період часу.

© Шibaєва Наталія Володимирівна, к.е.н., доцент, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка, м. Харків, тел.: +38(067)6216133, e-mail: shibaevanv@list.ru

Ткаченко Світлана Євгенівна, к.е.н., доцент, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка, м. Харків, тел.: +38(095)3016581, e-mail: solar2701@mail.ru

Бабан Тетяна Олександрівна, ст. викладач, Харківський національний технічний університет сільського господарства ім. П. Василенка, м. Харків, тел.: +38(050)9353847, e-mail: babanto@ukr.net

В економічній теорії вперше поняття інституту було включено в аналіз Т. Вебленом, який інститути розумів як поширений образ думки в тому, що стосується окремих відносин між суспільством і особистістю й окремих виконуваних ними функцій; і система життя суспільства, ...яка може бути охарактеризована в загальних рисах, як переважаюча духовна позиція або поширене уявлення про спосіб життя в суспільстві [1, С. 201-202].

Найбільш поширеним в економічній науці є трактування інститутів Д. Норта: Інститути - це правила, механізми, що забезпечують їх виконання, і норми поведінки, які структурують повторювані взаємодії між людьми [2].

О. Вільямсон розглядає інститути, як механізми управління контрактними відносинами [3]. Такий підхід концентрує увагу на рівні опосередковуваних інститутами окремих трансакцій і відповідно проблемі мінімізації трансакційних витрат, а отже тій ролі, яку виконують інститути.

Д. Норт підкреслює, що головна роль, яку інститути відіграють у суспільстві, полягає в зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої (хоча й необов'язково ефективної) структури взаємодії між людьми. У сучасній економічній науці поширений інженерний підхід до аналізу інститутів, згідно з яким інститути повинні оцінюватися з позицій результативності, яка оцінюється зазвичай з точки зору мінімізації трансакційних витрат, та забезпечувати підвищення ефективності не тільки економічної діяльності, а й інституційного середовища (прав власності, правил контрактації, господарського законодавства).

Економічна наука приділяє увагу вивченню не тільки економічних інститутів, але досліджує й політичні інститути, оскільки вони визначають владну ієрархічну структуру суспільства, способи прийняття рішень і контролю. Теорія та практика доводять, що політичний ринок, який опосередковує створення формальних правил, належить до найбільш недосконалих внаслідок високого ступеня невизначеності та асиметричного розподілу інформації.

Інститути поділяють на формальні (закони, правила, контракти, тощо) та неформальні (звичаї, норми суспільної моралі, правила поведінки, загальноприйняті умовності). Більшість дослідників, й перш за все Д. Норт, дають визначення у вигляді простого перерахування: «формальні правила включають політичні (і юридичні), економічні правила і контракти».

До формальних правил регуляторної політики належать закони, що регулюють економічну діяльність, підзаконні акти, також ті правила, що визначають механізми їх підтримки та виконання. Ці правила регулюють поведінку й власне органів

держави, які контролюють діяльність суб'єктів ринку. У сукупності ці правила становлять інституційну складову регуляторної політики.

У значній кількості економічних досліджень поняття інститут й організація використовуються як синоніми, що зумовлено дихотомією, яка притаманна деяким з економічних явищ. Так, Б. Шаванс вбачає значущість теорій, які ототожнюють інститути та організації. Сенс його погляду полягає у тому, що вони аналізують внутрішньо організаційні правила у контексті більш широкої системи права, як наслідок, власне організація інституціоналізована правом. Також існує паралель між правом та правилами всередині організацій. Слабкий бік таких теорій, на думку науковця, – ігнорування суттєвих розбіжностей між інститутом та організацією, які обумовлені ієрархічною природою організації та ігнорування розбіжностей між типами поділу праці – технічним та суспільним [4].

Визначення інституційної площини організацій, на нашу думку, не порушує принцип системності, а дозволяє визначити ті особливості організацій, що формують інституційне середовище конкретної системи, а отже впливають на регуляторну політику аграрної сфери як об'єкт дослідження.

З урахуванням вищенаведеного держава також розглядається як організація. Але держава не є монолітною, вона складається з різних гілок влади, які також репрезентовані різними державними органами.

Існує певний термінологічний плюралізм відносно таких категорій, як інституційне середовище, інституційна структура, інституційна основа, інституційна матриця [5-8].

У даному дослідженні інституційне середовище розуміється як набір інституцій, інститутів (організацій) та їх системоутворюючих взаємозв'язків, що визначають обмеження та напрями діяльності економічних суб'єктів в межах конкретної форми координації економічної діяльності. Інституційне середовище визначає вектор та швидкість інституційних змін та у сучасній ринковій економіці змішаного типу в ідеальній формі характеризується: наявністю єдиного правового поля й інформаційної прозорості економічних відносин, високим ступенем довіри між суб'єктами, у тому числі органами державної влади, відсутністю суттєвих розбіжностей між формальними правилами та неформальними нормами, низькими адміністративними бар'єрами входу на ринки та виходу з них, невеликою часткою тіньового сектору, а також можливістю здійснювати достеменно прогнозування. Ці характеристики забезпечують умови для ефективного розміщення та використання ресурсів.

Інституційне середовище складається з інституційної матриці, має інституційну структуру, характеризується певною стійкістю або відчуває зміни.

Інституційна матриця, відповідно до теорії інституційних матриць визначається як історично сформований стійкий триплекс взаємопов'язаних базисних інститутів, що регулюють функціонування основних суспільних підсистем: економіки, політики, ідеології. Згідно з теорією інституційних матриць (Institutional Matrices Theory) існують дві системи базових інститутів (інституційних матриць), які визначають природу і характер розвитку суспільств та домінують у структурі суспільства: або X-, або Y-матриця [9].

Отже, в термінах теорії інституційних матриць у вітчизняній соціально-економічній системі відбувається перехід від домінування X-матриці до домінування Y-матриці.

Відмінності в інституційних матрицях засновані на переважанні певних базисних інститутів, але в економічній науці відсутня єдина позиція щодо визначення базисних інститутів. Так, до базисних відносять права власності та вільні ціни, тобто ті інститути, які мають найбільший вплив на поведінку, інші інститути, розвиток в цілому [10].

Інша позиція висловлена у монографії, присвяченій інституційним трансформаціям соціально-економічної системи України. Так, автори пропонують, виходячи з історичної ретроспективи розвитку суспільних інститутів, розрізнити такі види: первинні інститути, що розподіляються на базові (власність і праця) і вітальні (родина і шлюб) [11].

Вважаємо, що інститути за змістом неоднорідні – є ті, що утворюють систему, й ті, що є складовими системи, тому узагальненим визначенням базисних інститутів, на наш погляд, є наступне: базисними є інститути, що визначають тип економічного порядку, тобто домінуючий тип економічної системи. До базисних належать інститути, що специфікують права власності й забезпечують механізм їх захисту та інститути координації економічної діяльності. Відповідно такі інституційні складові регуляторної політики як рамкові правила, що визначають умови взаємодії економічних суб'єктів у тому числі рамкові правила формування та реалізації напрямів економічної політики та здійснення економічної діяльності, належать до базисних, у той час як вимоги, система стимулів у межах рамкових правил – до тих, що складають систему. Виокремлення базисних інститутів у теоретичній площині дозволяє розмежувати такі категорії, як інституційне середовище та інституційна структура.

Враховуючи існуючі підходи, вважаємо, що інституційна структура по відношенню до

інституційного середовища є тією сукупністю інститутів та зв'язків між ними, що визначають властивості, якості та закономірності функціонування середовища. В свою чергу, інституційне середовище створює умови й орієнтири відбору ефективних елементів інституційної структури з альтернативних форм економічної координації діяльності.

У дослідженнях, які ґрунтуються на методології інституціоналізму, набуває розповсюдження категорія «інституційна архітектоніка», яка означає глибинну інституційну структуру, будівельне мистецтво і загальний естетичний план побудови інституцій [12].

На нашу думку, у процесі дослідження інституційного середовища категорія «інституційна архітектоніка» визначає співвідношення окремих елементів середовища, їх питому вагу та взаємозв'язки, які утворюють цілісність. Інституційна архітектоніка охоплює як зовнішні структури інституцій та інститутів, так і їх внутрішню побудову.

Залежно від характеру змін, що відбуваються в інституційному середовищі, розрізняють:

- Еволюційні зміни, коли неформальні норми поступово закріплюються як загально визнані у формальних правилах. В результаті «формальні правила можуть доповнювати неформальні обмеження, підвищувати їх ефективність та знижувати витрати на отримання інформації, нагляду і примусу».

- Революційні інституційні зміни, які ініціюються зверху, але можуть відбуватися як радикальним, так і градуалістським шляхом. У сучасних умовах революційні зміни відбуваються через екзогенне запозичення інститутів, тобто їх импорт або в інших термінах «трансплантацію» [13].

Неформальні норми ринкової поведінки найменш схильні до швидких змін. Тому вони, зокрема патерналістські уявлення щодо відносин з державою, гальмують становлення інституційної структури, що притаманна ринковій економіці змішаного типу.

В умовах революційної зміни інституційної структури важливим є принцип компліментарності, відповідно до якого інститути доповнюють один одного, й бажаний економічний ефект виникає за умови взаємопов'язаних інституційних змін. Нехтування даним принципом відбувається за градуалістською стратегією імпорту інститутів та може призвести до відсутності або слабкого розвитку деяких важливих інститутів та інституцій ринку. Градуалістський підхід, що розглядається як альтернатива радикальній стратегії, несе загрозу консервації часткових інституційних перетворень та формування зацікавленої у цьому групи суб'єктів.

Незавершеність реформ створює можливості для нецільового використання вже наявних інститутів.

Аналіз існуючих типів інституційних змін дозволив визначити специфіку формування інституційного середовища національної соціально-економічної системи, а саме: переважання стратегії трансплантації інституційної структури градуалістським шляхом, яка внаслідок несформованості демократичних інституцій правового середовища, посилила адміністративне навантаження, що знайшло прояв в існуванні значної кількості адміністративних обмежень, а, з іншого боку, поширило інституційний плюралізм, тобто співіснування формальних правил та неформальних норм, що притаманні як ринковій економіці змішаного типу, так і директивно-плановій системі.

До найважливіших характеристик інституційного середовища належать:

- інституціоналізація невідповідності формальних правил і неформальних норм та неузгодженості й суперечливості всередині формальних;

- консервація часткових інституційний перетворень;

- інституційні розриви, які призводять до відторгнення нового інституту, його деформалізації та нецільового використання;

- відставання впровадження формальних правил від економічних реалій;

- формування «подвійного стандарту» і неоднакових правил для різних груп економічних суб'єктів, вибіркоче застосування формальних правил, як інструменту політичної боротьби і недобросовісної економічної конкуренції;

- негативний взаємовплив базисних інституцій (наприклад, система захисту прав власності та еволюція державного регулювання економіки), що свідчить про незацікавленість держави у встановленні прозорих правил в деяких секторах економіки.

Дані характеристики інституційного середовища ускладнюють виконання інститутами їх цільового призначення: зменшення невизначеності та провокують неадекватність регулятивного забезпечення процесів економічного розвитку.

Проаналізовані характеристики інституційного середовища обумовлюють:

- Розповсюдження у регуляторній політиці процесу, що отримав назву залежності від спочатку обраного шляху (path dependence), сутність якого полягає у продовженні існування неефективного з точки зору мінімізації трансакційних витрат інституту, тому що існують некомпенсовані витрати по створенню системи організацій і правил, які підтримують такий інститут.

- Можливість нецільового використання інституту регуляторної політики, для досягнення власних цілей представниками вузькогрупових інтересів. Дане положення узгоджується з теорією суспільного вибору.

- Гальмування заходів регуляторної політики, що сприяють більш ефективній алокації ресурсів, тому що такі заходи змінюють відносини розподілу.

- Слабку систему інфорсменту прав власності й контрактних зобов'язань.

- Виникнення інституційних пасток, прикладом виникнення яких під час проведення регуляторної політики є запровадження процедури прискореного перегляду регуляторних актів, тобто регуляторної гільйотини, як методу дерегулювання.

Сформульовані теоретичні положення щодо впливу інституційного середовища на регуляторну політику можна проілюструвати на прикладі забезпечення механізмів функціонування однієї з базисних інституцій ринкової економіки – права власності на землю.

Одна з особливостей ринкової трансформації інверсійного типу для аграрного сектору полягала в тому, що одночасно із переходом від колгоспно-радгоспного способу виробництва, заснованого на державній власності на засоби виробництва, необхідно було змінити не тільки правову основу господарювання, а й неформальні норми щодо запровадження інституту приватної власності на землю та уявлення щодо відносин з державою. Специфікацію прав власності на землю було розпочато у грудні 1990 р. прийняттям Постанови «Про земельну реформу» [14] та Земельного кодексу [14], які визначали правовий режим передачі землі у довічне успадковане володіння громадянам і постійне володіння сільськогосподарським підприємствам установам і організаціям.

Закон України «Про форми власності на землю» від 30.01.1992 р. визначив три рівноправні форми власності: державну, колективну і приватну [14]. Згодом Конституцією України були закріплені приватна, державна і комунальна форми власності на землю [14].

Незважаючи на наявність розгалуженого нормативно-правового забезпечення, процес приватизації землі йшов повільно. Реформування земельних відносин прискорилося після виходу Указу Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» від 3.12.1999р. В результаті здійснення зазначених заходів з реформування 2/3 сільгоспугідь було передано у приватну власність, майже 7 млн громадян отримали сертифікати на право на земельну частку (пай), з яких 94,2 % замінили сертифікати на державні акти на право власності на земельну ділянку [15].

25.10.2001 р. ухвалено новий Земельний кодекс України, згідно з яким з'явилась можливість створення правового та організаційного середовища для реалізації громадянами прав власності на землю та введення земель сільськогосподарського призначення в економічний обіг. Однак новий Земельний кодекс є тимчасовим нормативним актом, у якому визначені норми, спрямовані на вирішення поточних завдань земельної реформи, а не на врегулювання земельних відносин у ринковому середовищі. Отже, з одного боку, нерозповсюдженість неформальних норм щодо необхідності створення механізму реалізації права власності на землю, а, з іншого, наявність груп, які зацікавлені у збереженні існуючого стану, впливає на заходи регуляторної політики. Так, на відчуження сільськогосподарських земель (окрім вищезгаданих) діє мораторій до 1 січня 2017р. Така оперативна регуляторна політика за відсутності стратегічних планів, підвищує ступінь невизначеності в аграрному секторі, створює передумови для функціонування тіньового ринку землі, у тому числі на засадах незаконної зміни її цільового призначення, формує передумови для здійснення спекуляцій на ринку орендних відносин, як наслідок, населення позбавляється можливості здавати власні паї в оренду за ринковими цінами.

У заходах регуляторної політики відсутні регламентація процесу користування землею іноземними особами, контролю за дотриманням порядку цільового використання сільськогосподарських угідь, формуванням державного земельного фонду, кадастрової оцінки та інвентаризації сільськогосподарських угідь.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Діяльність держави у напрямі створення економічних та організаційних умов взаємодії економічних суб'єктів відбувається у певному інституційному середовищі, яке впливає на визначення цілей, форм, методів формування та реалізації політики та її ефективність в цілому.

Наше дослідження виявило такі особливості інституційного середовища як інституціоналізація невідповідності формальних правил і неформальних

норм та неузгодженості й суперечливості всередині формальних; консервація часткових інституційних перетворень; інституційні розриви, які призводять до відторгнення нового інституту, його деформалізації та нецільового використання; відставання впровадження формальних правил від економічних реалій; формування «подвійного стандарту» і неоднакових правил для різних груп економічних суб'єктів, вибіркоче застосування формальних правил, як інструменту політичної боротьби і недобросовісної економічної конкуренції; негативний взаємовплив базисних інституцій.

Вказані особливості впливають на те, що інститути та інституції, які впроваджуються конкретним напрямом економічної політики держави з метою скорочення трансакційних витрат, викривляють стимули та мотиви поведінки економічних суб'єктів, відповідно здатність інститутів та інституцій виконувати свою основну функцію втрачається, і в цьому випадку вони не роблять очікуваний внесок в економічний розвиток, а навпаки сприяють підтримці невизначеності для суспільства в цілому. Отже, наявність окремих інститутів та інституцій демократії та ринку не є гарантією та достатньою передумовою стійкого економічного зростання, для цього необхідне якісне інституційне середовище, що має комплементарну інституційну структуру, яка узгоджується із ринковою економікою змішаного типу.

Вважаємо, що результати, отримані під час проведеного дослідження, можуть бути використані у подальших наукових розробках, присвячених визначенню факторів підвищення ефективності регуляторної політики як складової механізму координації економічної діяльності. Ключовими напрямками таких розробок є з'ясування можливостей теоретичного обґрунтування та практичної реалізації заходів щодо зміни тих елементів інституційного середовища, які ускладнюють проведення регуляторної політики й таким чином не забезпечують умов стійкого економічного зростання.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М.: Прогресс, 1984. – 367 с.
2. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение / Пер. С англ. – ТЕИС. Т.1. Вып.2. М., 1993. С.73.
3. Вильямсон О. Экономические институты капитализма / Пер. С англ. – СПб: Лениздат, 1996 – С.48.
4. Шаванс Б. Типы и уровни правил в организациях, институтах и системах / Б. Шаванс // Вопросы экономики – 2003. – № 6. – С. 4– 21.
5. Архиреев С.И. Трансакционные издержки и неравенство в условиях рыночной трансформации / С.И. Архиреев. – Х.: Бизнес Информ, 2000. – 288 с.
6. Лопатинський Ю. Институціональна аграрна матриця / Ю. Лопатинський // Економіка України – 2000. – № 10. – С.37-46.

7. Онегіна В. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: Моногр. / В.М. Онегіна. - К. : ННЦ «Ін-т аграр. Економіки», 2007. - 590 с.
8. Вольчик В.В. Курс лекцій по інституціональній економіці (учебное пособие) [Електронний ресурс] / В.В. Вольчик. - Ростов н/Д: Изд-во Рост. ун-та, 2000.– Режим доступу: http://www.ipages.ru/index.php?ref_item_id=32609&ref_dl=1
9. Кирдина С. Институциональные матрицы и развитие / С. Кирина. – М.: ТЕИС, 2000. – 213 с.
10. Кузьминов Я. Институты: от заимствования к выращиванию / Я.Кузьминов, В.Радаев, А. Яковлев, Е. Ясин // Вопросы экономики. – 2005. - №5. – С. 5-27
11. Інституційні трансформації соціально-економічної системи України: монографія / за ред. чл.-кор. НАН України Гриценка А.А.; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозування НАН України». – К., 2015. – 274 с.
12. Гриценко А. Інституційна архітектура і механізми економічного розвитку / А. Гриценко // Економічна теорія. – 2005. – № 1. – С. 94-116.
13. Олейник А.Н. Институциональная экономика / А.Н. Олейник. – М.: ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
14. Офіційний веб-портал Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon4.rada.gov.ua>
15. Оцінка ефективності та напрями стимулювання структурних реформ в аграрному секторі України. Аналітична записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2291/>

REFERENCES

1. Veblen, T. (1984). *Teoriya prazdnogo klassa [The Theory of the Leisure Class]*. Moscow: Prohress [in Russian].
2. Nort, D. (1993). *Instituty i ekonomicheskij rost: istoricheskoe vvedenie [Institutions and economic growth: An historical introduction]*. Moscow: TEIS [in Russian].
3. Williamson, O. (1996). *Ekonomicheskie instituty kapitalizma [The Economic Institutions of Capitalism]*. St. Petersburg: Lenizdat [in Russian].
4. Shavans, B. (2003). Tipy i urovni pravil v organizatsiyah, institutah i sistemah [Types and rules of the levels in organizations, institutions and systems]. *Voprosy ekonomiki – Question of economy*, 6, 4- 21 [in Russian].
5. Arhιεreev, S.I. (2000). *Transaktsionnye izderzhki i neravenstvo v usloviyah rynochnoy transformatsii [Transaction costs and inequality in the conditions of market transformation]*. Kharkiv: Biznes Inform [in Ukrainian].
6. Lopatinskiy, Yu. (2000). Instytutsional'na ahrarna matrytsya [The institutional agrarian matrix]. *Ekonomika Ukraini – Ukraine's Economy*, 10, 37-46 [in Ukrainian].
7. Onegina, V. (2007). *Derzhavne rehulyuvannya tsin i dokhodiv sil'skohospodars'kykh tovarovyrobnykiv [State regulation of prices and incomes of agricultural producers]*. Kiev: NNTs «Ін-т аграр. Економіки» [in Ukrainian].
8. Volchik, V.V. (2000). Kurs lektsiy po institutsionalnoy ekonomike [A course of lectures on institutional Economics]. Rostov-na-Donu: Izdatelstvo Rostovskogo universiteta. Retrieved from http://www.ipages.ru/index.php?ref_item_id=32609&ref_dl=1 [in Russian].
9. Kirdina, S. (2000). *Institutsionalnyie matritsyi i razvitie [The institutional matrix and development]*. Moscow: TEIS [in Russian].
10. Kuzminov, Ya., Radaev, V., Yakovlev, A., Yasin, E. (2005). Instituty: ot zaimstvovaniya k vyiraschivaniyu [The institutions: from borrowing to grow]. *Voprosy ekonomiki – Question of economy*, 5, 5-27 [in Russian].
11. Hrytsenko, A.A. (Eds.). (2015). *Instytutsiini transformatsii sotsialno-ekonomichnoi systemy Ukrainy [Institutional transformation of the socio-economic system of Ukraine]*. Kiev: NAN Ukrainy, DU «Ін-т екон. та прогнозування NAN Ukrainy» [in Ukrainian].
12. Gritsenko, A. (2005). Instytutsiynna arkhitektonika i mekhanizmy ekonomichnoho rozvytku [Institutional mechanisms architectonic and economic development]. *Ekonomichna teoriya – Economic theory*, 1, 94-116 [in Ukrainian].
13. Oleynik, A.N. (2002). *Institutsionalnaya ekonomika [Institutional economy]*. Moscow: INFRA [in Russian].
14. Ofitsiynnyy veb-portal Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [Official Web Portal Verkhovna Rada of Ukraine]. [zakon4.rada.gov.ua](http://www.zakon4.rada.gov.ua). Retrieved from <http://www.zakon4.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
15. Otsinka efektyvnosti ta napryamy stymulyuvannya strukturnykh reform v ahrarnomu sektori Ukrayiny [Evaluating the effectiveness and direction of stimulating structural reforms in the agrarian sector of Ukraine]. (n.d.). [niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua/articles/2291/) Retrieved from <http://www.niss.gov.ua/articles/2291/> [in Ukrainian].

Одержано 15.09.2016 р.